

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 23-44

DESTNIVÎSÊN MECMÛ‘EYÊN KURD (21-22-47) ÊN DI KOLEKSÎYONA ALEXANDRE JABA DE (NÛBAR Û EQÎDEYA ÎMANÊ)

Kenan SUBAŞI

KURTE

Nûbar û Eqîdeya Îmanê du berhemên gelek girîng in di prosesa perwerdeya klasîk de û herwiha piştî xwendina Qur’anê xwendina van herdu berhemên di nav Kurdan de weku çandeke berbelav tê dîtin. Lewma piştî telifê gelek nusxeyên van berhemên di nav Kurdan de hatine îstînsaxkirin. Destnivîsên ku di koleksiyona Kurdî ya Alexandre Jaba de bi navên *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47* hatine tomakirin, berhemên Ehmedê Xanî yê bi navê *Nûbar û Eqîdeya Îmanê* ne. Me di vê xebatê de van destnivîsên navborî nasandin û analîz kirin. Nasandina destnivîsan bi du awayî; ji aliyê teşe û naverokê ve hatiye kirin. Ji hêla teşeyê ve sernav, cins û rengê kaxizê, rengê nivîsê, kesê ku destnivîs îstînsax kirî ango mustensix, tarîxa destnivîsê, rêzik, sitûn, rengê murekebê, agahiyên li ser bergê berhemê, hecm û xisûsiyetên bi vî rengî hatin ravekirin. Ji hêla naverokê ve jî di nav mecmû‘eyan de kîjan berhem cih girtibin, mijarên wan, sernav û beşên wan, jêrenot, pasajên destpêk û dûmahîka wan hatin ravekirin. Berî ku ev danasînên teknîkî bînin kirin, weku destpêk me di vê xebatê de qala Alexandre Jaba û serpêhatîya wî ya tomakirina van destnivîsan kir. Herwiha piştî ku danerê van berhemên; Ehmedê Xanî hat nasandin, di bin sernavekî din de me derbarê destnivîs û çapên *Nûbara Biçûkan* de yê ku ji berê ta niha hatine peydakirin û zêdekirin, hin agahî parve kirin. Herî dawî me van destnivîsên ku bi awayekî teknîkî hatin nasandin, ji hêla şewaz û tarîxa îstînsaxa wan, ji hêla kêmasî û zêdehiyên wan ve berawird kirin. Me hin manendî û cudahiyan wan di encama vê berawirdkirinê de destnîşan kirin û li gorî vê yekê me destnivîsa tekûztir û ya bêtir nêzî ya resen, li gorî wan encaman dîyar kir.

Bêjeyên Sereke: Destnivîs, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

23

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 02.04.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 02.04.2020
Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, kenanenado@gmail.com ORCID 0000-0001-7744-1646
DOI: 10.5281/zenodo.3895042

Atf: Subaşı, K. (2020). “Destnivîsên Mecmû‘Eyên Kurd (21-22-47) ên di Koleksiyona Alexandre Jaba de (Nûbar û Eqîdeya Îmanê)”. *Kurdiyat*, 1, 23-44.
Citation: Subaşı, K. (2020). “Corpus of Kurd (21-22-47) in Alexandre Jaba’s Manuscripts Collection (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)”. *Kurdiyat*, 1, 23-44.

ÖZET

Alexandre Jaba'nın Elyazmaları Koleksiyonundaki Kurd (21-22-47) Mecmualarının Tanıtımı (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)

Nûbar ve *Eqîdeya Îmanê* klasik eğitim modelinde çok önemli iki eser olarak görülmektedir ve özellikle Kürtler arasında Kuran-ı Kerim okunduktan sonra bu iki eserin de okunması adeta bir geleneğe dönüşmüştür. Bu nedenle bu eserler telif edildikten sonra çok fazla istinsah edilmişlerdir ki günümüzde birçok farklı nüshası bulunmaktadır. Alexandre Jaba'nın Kürtçe koleksiyonundaki *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47* numaralı arşivleri Ehmedê Xanî'nin *Nûbar* ve *Eqîdeya Îmanê* isimli eserlerine dairdir. Bu çalışmada adı geçen elyazmaların tanıtımı ve incelemesi yapıldı. Tanıtım şekil ve içerik itibarıyla ele alındı. Şekilsel olarak klasik bir elyazmanın başlık, kâğıt cinsi, rengi, elyazmayı kaleme alan şahıs, eserin yazıldığı tarih, satırlar, sütunlar, kullanılan mürekkep renkleri, kapak üzerindeki bilgiler, ebat ve benzeri açılardan özellikleri aktarıldı. İçerik olarak da mecmuada yer alan eserlerin hangileri olduğu, konuları, başlık ve bölümleri, dipnotları, eserlerin başlangıç ve bitiş formları ve içerdikleri başka birkaç husus hakkında da ilgili bilgiler verildi. Bu teknik tanıtımlar yapılmadan önce girizgâh olarak öncelikle Alexandre Jaba ve onun bu elyazmalarını toplama serüveniyle ilgili bir kısım genel bilgi paylaşıldı. Ayrıca elyazmalarda geçen eserlerin asıl yazarı ve icracısı olan Ehmedê Xanî tanıtıldıktan sonra bir başlık altında *Nûbara Biçûkan* adlı eserin tarihten günümüze çoğaltılan elyazmaları ve son dönemdeki basımları ile ilgili veriler paylaşıldı. Son olarak teknik olarak tanıtılan bu el yazmaların istinsah tarihleri, yazılış biçimleri, eksik olup olmamaları gibi özellikleri bakımından benzerlikleri ve farklılıkları göz önünde bulundurularak karşılaştırılmaları yapıldı ve hangisinin daha düzgün ve orijinaline yakın olduğu, zikredilen sonuçlar da göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: El Yazması, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

ABSTRACT

Corpuses of Kurd (21-22-47) in Alexandre Jaba's Manuscripts Collection (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)

Nûbar and *Eqîdeya Îmanê* are seen as two very important works in the classical education model, and especially after reading the Qur'an among Kurds, it has become a tradition to read these two works. For this reason, these works have been very much copied after compiling, and there are many different manuscripts today. In this study, handwritten manuscripts were archived in the Kurdish collection of Alexandre Jaba under the names *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*. The presentation was handled in terms of form and content. The characteristics of a classical manuscript, such as title, paper type and color, manuscript, date of writing, lines, columns, used ink colors, information on the cover, size and so on, are illustrated. In the content context, information about the subjects of handwriting, topics, titles and sections, footnotes, start and end forms of works and their contents are given. Prior to making these technical introductions, information about Alexandre Jaba and his collection of these manuscripts was first shared as a prolog. In addition, Ehmedê Xanî, who is the main writer and performer of the works in the handwriting, was introduced and then under a headline, a collection of handwritten manuscripts of *Nûbara Biçûkan* and recent editions of its were shared. Finally, by comparing these handwritten manuscripts which were introduced technically, it was tried to find out which is more smooth and close to the original.

Key Words: Manuscript, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

DESTPÊK

Rojhilatnasê polonî û konsolgerê rûsî Auguste an jî bi navê xwe yê din Alexandre Jaba¹ (1803-1894) di warê kurdnasiyê de pir xebatên girîng û hêja kirine. Bi taybetî di serdema xwe ya konsolgeriya Erziromê û Îzmîrê (1836-1869) de ji aliyê Akedemiya Bala ya Zanista Petersburgê ya li Rûsyayê û bi rêya rojhilatnasê Almanî Bernhard Dorn (1805-1881) ve jê hatiye xwestin ku çend destnivîsên kurdî kom bike û li ser wan lêkolînan çêbibe. Jaba di serê sala 1856an de bi Mela Mehmûdê Bayezîdî² (1797-1867)³ û çend melayên Kurd ên din⁴ re hevnas bûye. Di nav van melayan de Jaba zêdetir bi M. Mehmûdê Bazîdî re xebitiye û jê dersên kurdî jî girtiye û bi hev re gelek destnivîs û xebat amade kirine. Ji van xebatan sê destnivîsên weku mecmû'eyên Kurd (21-22-47) di arşîva Jaba de qeydkirî ne ku du berhemên Ehmedê Xanî (1650-1709) yê bi navê *Nûbara Biçûkan* û *Eqîdeya Îmanê* tê de cih digirin. Di vê gotarê de dê danasîna van mecmû'eyan û berheman bê kirin. Berî ku em derbasî mijara eslî bibin, lazim e derbarê Ehmedê Xanî de jî nasandinek bê kirin.

Ew di sala 1061/1650-51an de li Bazîdê ji dayîk bûye û malbata wî ji aliyê devera Hekarîyê koç kiriye. Xanî pêşî li cem birayê xwe Mela Qasim dest bi perwerdeya xwe ya medreseyê kiriye û paşê çûye Mûradyeyê û li wir di Medreseya Gulgûnê de xwendiyê ku navê wî di nav lîsteya telebeyên sala 1661an a wê medreseyê de hatiye qeydkirin.⁵ Ji bilî vir li cihên weku Xelatê, Bilîsê û Rihayê jî perwerde dîtiye. Wextekî li Cizîrê maye û li derên weku Bexda, Misir, Hîcaz û Stenbolê jî geriyaye. Îcazeta xwe li Xoşabê di Medreseya Ataiyyeyê de ji Mela Camî (sedsala 17an) girtiye. Paşê vegehiyaye Bazîdê û li wir medreseyek ava kiriye û herwiha katîbiya Mîr Muhemmedê Pîrbelalî (?-1681) jî kiriye. Xanî bi navê *Mem û Zîn* mesnewiyek, bi navê *Nûbar* ferhengê manzûm, bi navê *Eqîdeya Îmanê* eqîdenameyek û ji bilî van, her çiqas murettêb nebe jî *Dîwanek* nivîsiye. Tê gotin ku di sala 1707 an jî 1709an de li Bazîdê wefat kiriye.⁶

1. ÇAP Û BELAVBÛNA NÛBIHARA BIÇÛKAN A EHMEDÊ XANÎ

Piştî Ehmedê Xanî çend kesên mîna Şêx Marûfê Nodehî (1752/3-1837/8), Şêx Muhemed Kerbelayî (1886-1939), Mela Ebdulkerîm Muderrîs (1905-2005) ferhengên menzûm nivîsandin. Heta van kesan herçiqas berhemên serbixwe nivîsîbin jî di vî warî de ew ji tesîra Xanî xelas nebûne ku

- 1 Ji bo agahiyên derbarê jiyana A. Jaba de binêrin: Ferhad Pîrbal, *Kurd Le Dîdî Rojhelatnasekanewe* (Silêmani: Endêşe, 2009), 39-48. Murat Çelik, *Adat û Rûsûmûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, (Mardin: Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Masterê ya Çapnebûyî, 2015), 28-43.
- 2 Ji bo agahiyên derbarê jiyana Mela Mehmûdê Bayezîdî de binêrin: Ferhad Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, (Erbil: Weşanên Aras, 2000). Ziya Avcı, "Mele Mehmûdê Bazîdî 1799-1867", *Kovara Bîr*, Hejmar: 10, (Zivistan 2009), 31-54. Murat Çelik, *Adat û Rûsûmûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, 44-65.
- 3 Derbarê sala jidayikbûn û wefata Mela Mehmûdê Bayezîdî de çend gotinên cuda hene. Lê derbarê vê agahiyê de di nav çavkaniyan de ya herî meqbûl, teza Murat Çelik e. Lewra me jî li gorî wî nivîsî. Bnr: Murat Çelik, *Adat û Rûsûmûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, 44-45.
- 4 Ferhad Pîrbal di xebata xwe ya bi navê *Kurd Le Dîdî Rojhelatnasekanewe* de navên van melayên ji bilî M. Mehmûdê Bazîdî wiha rêz dîke: Bnr: r.42. "Şêx Nîzar (Stran û hin destnivîsên din nivîsîne); Mela Mistefa (Şêxê Senan û Zembîlfiroşê nivîsiye); Mela Mûsayê Hekarî (di zimanê farisî de ji bo Jaba kar kiriye); Muhemmed Harîb Îbnî Silêman (Mem û Zîn nivîsiye); Feyrûz Efendî, Muhemmed Muksî, Tehayê Hacî Ebdulezîz, Hesenê Hekîmbaşî, Tahirê Îbnî Ebbas Efendî, Feyzûllah û kesên din."
- 5 Kadri Yıldırım, *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan* (İstanbul: Avesta, 2014), 13.
- 6 Ji bo agahiyên berfrehtir bnr. Yıldırım, *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan*; Abdurrahman Adak *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (Stenbol: Nûbihar, 2013).

bixwe jî vê yekê anîne zimanî.⁷ Îcar di medreseyên kurdan de weku daxwaz û hêviya Xanî,⁸ piştî kitêba pîroz *Quranê*, zarokan bi *Nûbihara Biçûkan* xwendina xwe domandiyê û di nav ferhengên menzûm de jî ya herî zêde hatiye xwendin û belavkirin ev berhema Xanî bixwe ye. Ji ber vê yekê gelek destnivîsên wê yên cuda û herwiha çapên wê yên cuda derçûne. Di vê gotarê de berî ku em her sê destnivîsên di koleksiyona *Jaba* de, bidin nasîn, me xwest em çend destnivîs û çapên din ên *Nûbihara Biçûkan* jî li vir nîşan bidin. Tişta ku me di çapên vê berhemê de dîtin ew bû ku gelek ji wan ji ber destnivîsa Mela Mihemedê Wanî hatine zêdekirin. Nûbiharên ku heya niha çap û belav bûne wiha ne:

Li gorî ku Malmisanij vediguhezîne Kemal Fuad di kitêba xwe ya bi navê *Kurdische Handschriften* de ligel destnivîsên kurdî yên din behsa gelek nusxeyên destnivîs ên *Mem û Zînê* û yên *Nûbara Biçûkan* dike ku di kitêbxaneyên Almaniyayê de hene. Mesela behsa destnivîseke Nûbarê dike ku yek ji wan sê nusxeyan e ku di Kitêbxaneyê Marburgê ya Dewletê de ne, di sala 1121ê Hîcrî de (1709-1710ê Mîladî) ango du sê sal piştî mirina Ehmedê Xanî li Hîzanê hatiye nivîsîn.⁹

Di sala 1147/1736an de destnivîseke ku hatiye nivîsandin heye. Ev destnivîs di “Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi/Pirtûkxaneyê Giştî ya Bajarê Amedê” de li ser nimreya “21 Hk 751/2” hatiye arşivkirin. Mustensixê vê destnivîsê kesekî bi navê Mela Mustefayê kurê Îsmail e.¹⁰

Di sala 1166/1752yan de destnivîseke Nûbiharê dîsa di “Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi/Pirtûkxaneyê Giştî ya Bajarê Amedê” de li ser nimreya “21 Hk 961/4” hatiye arşivkirin. Mustensixê vê destnivîsê jî kesekî bi navê Osmanê kurê Mela Muhemmedê Bayezîdî ye.¹¹

Du destnivîsên din jî hene ku di pirtûkxaneyê taybet a Mela Hemdiyê Selefî de veşartîne. Destnivîsa yekem di sala 1230/1814an de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Ebdullahê kurê Huseyn e. A duyem di sala 1353/1933yan de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Ebdulhemîd e.¹²

Destnivîseke din a ku di pirtûkxaneyê taybet a Huseyn Şemrexî de heye, di sala 1337ê Hîcrî de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Mustefa Helîm e.¹³

Li gorî ku Huseyn Şemrexî dibêje destnivîseke pir tekûz heye ku li Qahîre-Misirê bi navê *Lugatit-Timuriye 46* hatiye arşivkirin. Li gorî Şemrexî, bi îhtîmaleke mezin dibe ku ji ber destnivîsa muelifê Nûbiharê, Ehmedê Xanî hatibe zêdekirin. Lêbelê ji ber ku dîroka îstînsaxê li ser vê dest-

7 Bnr: Ramazan Pertev, *Ferhenga Kerbelayî: Mîrsad'ul-Etfal/Şahrahê Kûdekan*. (Stenbol: Nûbihar, 2012), 193.

Me her wek Newbuharî Şexî Xanî
Esasê wî ji bo etfalî danî

8 Bnr. Ehmedê Xanî, “Haza Kîtabun Nûbar”, Petersburg: *Zanista Akademiyê ya Petersburgê*, Koleksiyona Alexandre Jaba, Arşiv No: Kurd 47. (wr. 2 – r. 1-2).
Wekî ji Quranê xilas bîn
Lazim e li siwadi çavnas bîn

Da bi wan çend reşbelean
Li wan tebiyetmelekan

Derî zihni vebîtin
Herçî dixwinin zehmet nebîtin

9 Mehmet Malmisanlı, “Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Sayı 54, (Haziran 1988), 62.

10 Huseyn Şemrexî (amd.) *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, (Stenbol: Nûbihar, 2014), 18.

11 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

12 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

13 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

nivîsê nîne, mirov bi rahatî nikare vê angaşte teqez bike.¹⁴

Destnivîsek jî di pirtûkxaneya taybet a Mela Sibxatûllah de veşartîye û di sala 1306ê Hîcrî de hatiye nivîsîn. Mustensixê vê destnivîsê jî Şêx Ebdulqadirê Zoqeydî ye.¹⁵

Di sala 1887an de bi pêşengiya A. Von. Le Coq ji aliyê Mela Muhemmedê Wanî ve destnivîseke Nûbiharê hatiye nivîsandin.¹⁶

Di dawiya ferhenga Yusif Diyaeddîn Paşa el-Meqdîsî ya bi navê *el-Hediyettu'l-Hemîdiyye fi'l-Luxeti'l-Kurdiyye* de di sala 1310/1894¹⁷an de *Nûbihara Biçûkan* li Stenbolê di çapxaneya bi navê "Şirket-i Mürettibiye Matbaası" de çap bûye.¹⁸

Di sala 1903an de ji aliyê A. Von Le Coq ve li bajarê Berlînê di nav berhema bi navê *Kurdische Texte (Tekstên Kurdî)* de li ser navê *Kitabi Nubarû'l-Ehmed el-Xanî* diweşîne. Ev berhem ji ber destnivîsa Mela Muhemmedê kurê Mela Ehmedê Wanî hatiye zêdekirin.¹⁹

Di sala 1332/1917an²⁰ de dîsa li Stenbolê li gorî ku Veysel Aydeniz dibêje di çapxaneya Ehmed Kamil de ji aliyê Şefîq Arvasî ve tê weşandin û piştê gelek çapên vê berhemê ji ber vê çapa wê tên zêdekirin.²¹

Di sala 1970yan de Sadiq Bahaddînê Amidî bi navê *Nûbihara Seydayê Mezin Ehmedê Xanî* ev berhem çap kiriye. Weku Huseyn Şemrexî diyar kiriye, li gor vê berhemê du kesên din jî li ser xebitîne û çapkirine ku yek ji van *Nûbihara Necmeddîn* a din jî *Nûbihara Yûsifê kurê Ebdullah* e.²²

Di sala 1984an de Ehmed Hîlmî el-Koxî jî şerhek li ser Nûbiharê dike û bi navê *Gulîzara Hemûkan Şerha Nûbehara Biçûkan* çap dike. Li Bakurê Kurdistanê gelek çapên vê berhemê çêbûne û di nav feqî û talebeyan de belav bûne. Weku mînak çapa niha ya ku "Îhsan Yayınları/Weşanên İhsan" belav dike ev berhema el-Koxî ye.²³

Di sala 1986an de Zeynelabidin Zinar cara yekem Nûbiharê ji tîpên erebî vediguhezîne tîpên latînî û li Stockholmê di nav weşanên Roja Nû de belav dike.²⁴ Vê berhemê di sala 1992yan de li Stenbolê di nav weşanên Fırat Yayınları de dubare çap dike.

14 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelilê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

15 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelilê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

16 Ehmedê Xanî, *Nûbihara Biçûkan*, Amd. Huseyn Şemrexî, (Stenbol: Nûbihar, 2008), 12. Weku din bnr: Ehmedê Xanî, *Nûbar*, Amd. Zeynelabidin Zinar, (Îstanbul: Fırat Yayınları, 1992), 6.

17 Di tarîxa mîladî de hin çavkanî bi awayekî şaş neqil kirine û weku 1794 nişan dane ku jixwe wê çaxê siltanê Osmanî Abdulhamîdê Duyem tunebûye. Di berhema Kadri Yıldırım de bnr. *Nûbehara Biçûkan* Stenbol: Avesta, 2008), 115-128. vê şaşîyê dest pê kiriye û kesên weku Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 228. û M. Zahir Ertekin, "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR)*, Volume:9, Issue: 1 (April, 2017), 94-100. di berhem û gotarên xwe de ev şaşî domandiye. Ji bo çavkanîya yekem binêrin: M. Emin Bozarlan, *Yusuf Ziyaeddin Paşa Kürtçe-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Çıra Yayınları, 1978), 7-15. Weku din ji bo nusxeya çapa wê ya di Şirket-i Mürettibiye Matbaası de binêre: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Kayıt No: 75551.

18 Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (Stenbol: Nûbihar, 2013), 228.

19 Bnr: Zinar, *Nûbar*, 6; Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 228. Herwiha li ser înternetê jî binêre: Mûrad Ciwan "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" (Östersund-Swêd, 1997).

<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)

20 Li ser bergê yekem a vê çapê weku hicrî 1332 dinivîse û di dîroka çapa vê berhemê ya hicrî de tu muşkile tune. Lêbelê di veguhastina vê dîrokê ya ji bo mîladî de dibe ku şaşî hebe. Lewra weku me hesap kir, teqabûlê sala 1914 an jî 1915an dike. Ji bo dîroka çapê ya hicrî binêre: Veysel Aydeniz, *Seyyid Şefîk Arvasî* (İstanbul: Nûbihar, 2013), 134.

21 Aydeniz, *Seyyid Şefîk Arvasî*, 46.

22 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*, 12.

23 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*, 12. Herwiha lê binêre: Mûrad Ciwan "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" (Östersund-Swêd, 1997).

<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)

24 Zinar, *Nûbar*, 5.

Di sala 1367ê Hîcrî Şemsî de ango Mîladî di sala 1988an de Perwîz Cîhanî li bajarê Êrmiyê bi navê *Ferhenga Nûbiharê* bi rêya Navenda Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî (Întîşarati Selaheddîn Eyyûbî) digel destpêkeke li ser jiyana Ehmedê Xanî û nivîsîna wî ya Nûbiharê ev berhem da weşandin.²⁵

Di sala 2008an de Huseyn Şemrexî gelek destnivîsên Nûbiharê berawird kirin û weku xebateke nû di Weşanxaneyê Nûbiharê de li bajarê Stenbolê çap kir. Di vê xebatê de şîretên di serê her beşê de hatine şirovekirin.²⁶

Dîsa di sala 2008an de Kadri Yıldırım li ser Nûbiharê xebateke lêkolînî kiriye. Weku destpêkeke dirêj li ser naverok û şêwaza vê berhemê çend nirxandin kirine û paşê bi kurdî tîpên erebî û latînî û ligel wergera wê ya bi zimanê tirkî di weşanxaneyê Avesta de bi navê *Nûbehara Biçûkan; Ehmedê Xanî Külliyyatı* çap kiriye.²⁷

Heya niha kêma û zêde çap û belavkirina Nûbiharê hat vegotin. Gelek destnivîs û çapên vê berhemê belav bûne. Me bi qasî ku dikaribû, li vir parve kir. Niha jî em ê her sê destnivîsên Nûbihara Ehmedê Xanî yên ku di koleksiyona Alexandre Jaba de cih digirin, ji aliyê ruxsarî û naverokê ve bidin nasîn.

2. DANASÎNA DESTNIVÎSAN

Arşîv No: Kurd 21

Zimanê Destnivîsê: Kurdî û Erebi

Navê Nivîskar: Ehmedê Xanî

Navê Berhemê: Nûbara Ehmedê Xanî

Qeyda Temetê: (wr. 14b²⁸- r. 26) “1266 fi senetî sîttetun we sîttune we mîteynî we elf ... / 1266 في سنتي سنت و ستون ومائتين و الف ...” Di dawîya rûpelê de ev qeyd hatiye nivîsîn, lêbelê ji ber ku ev qeyd ji nivî ve hatiye qutkirin, nivê wê yê din nayê xwendin. Dibe ku navê mustensix jî tê de hatibe nivîsandin. Lê ji ber ku nayê xwendin mirov nikare tiştekî bibêje.

Dîroka Îstinsaxkirinê: Hîcrî Qemerî 1266 û Mîladî 1850.

Zanyariyên Li Ser Berga Ewil (Ji aliyê hundur): Li ser berga ewil tu zanyarî tuneye bi tenê weku ceribandî, ji hev cuda û dîr hin herf hatine xêzkirin. Dibe ku bi giştî mirov bide ber hev, wateyeke weku “Allah Kafi / الله كافي” jê derkeve.

Zanyariyên Li Ser Berga Dawî (Ji aliyê hundur): Li ser berga dawî bi zimanê erebî duayek weku kurtemunacatekê hatiye nivîsandin.

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê zereke girtî û tarî ye û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin.

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke zer û sade ye. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin. Bi tenê di milên çepê yên wereqan de jimara rûpelan hatiye nivîsîn lê li milên rastê jimarên rûpelan nehatine nivîsîn.

25 Ehmedê Xanî, *Ferhenga Nûbiharê*, Amd. Perwîz Cîhanî, (Êrmiye: Întîşarati Selaheddîn Eyyûbî, 1367/1988).

26 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*.

27 Yıldırım, *Nûbehara Biçûkan*.

28 Herfên ku me li cem hejmara wereqan (wr.) weku “a” û “b” nişan dane ji bo diyarkirina rûpelan e. Herfa “a”yê di wereqê de milê rastê nişan dide û herfa “b”yê jî di wereqê de milê çepê nişan dide.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 15 wereqan pêk tê. Du wereq ji bo bergan hatiye terxankirin û sêzdeh wereqên din jî ji bo naveroka berhemê ye.

Jimara Rûpelan: Her du berg ne tê de bi tevahî ji 26 rûpelan pêk hatiye.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 349 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 12 heya 17an diguhere.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernav û jimarekirina peyvên bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 13x19 cm

Zanyariyên Derkenarê:

(wr. 2b - r. 2) Di vir de dema ku qala her çar xelîfe û îmaman tê kirin, bi murekkeba sor di binê rûpelê de navê her çar xelîfeyan hatiye nivîsîn. Herwiha di heman rûpelê de kunyeya navên her çar îmaman bi dirêjî di binê rêza navê wan de bi murekkeba sor wiha dinivîse: *“Îmam Şafî Mûhemmed İbnî İdrîs, Îmam Malik Mes’ûd bîn ‘Ebdûllah, Îmam Henbel Ehmed bîn Hemîd bîn Bexdadî, Îmam Ebû Xefer N’uman Nabit”*

(wr. 12b – r. 22) Di vê rûpelê de ji bo deşîfrasyona tarîxa nivîsandina berhemê, gotinên ku Ehmedê Xanî gotiye, mustensix jî wergerandiye erebî. Ji bo mînak gotina serî: *“Bifkire li kitêba san”* wiha wergerandiye erebî: *“أى الالف الثانى”* û gotinên din jî bi heman awayî di derkenarê de hatiye wergerandin bo erebî.

Destpêka Nûsxe: **(wr. 2a – r. 1)**

* Mebdeê her ‘ilmek e navê ‘elîm * hemd û sena û şukranî * ji bo wî Xaliq û Rehmanî *

Dawiya Nûsxe: (wr. 14b – r. 26)

*Min û cumle ummeta Mustefa * bibî cennetê tabî’ê Mustefa*

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû’eyek e û tê de du berhem hene berhema yekem *Nûbihara Ehmedî Xanî* ye û ya duyem jî *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşek û du serenavan pêk tê. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 18 serenavan pêk tê.

Berhema Yekem Nûbihara Ehmedê Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Di wereqa duyem de cih digire. Serenaveke vê beşê heye ku ew jî bi zimanê erebî ye û wiha ye: *“Haza Kîtab Nûbara Ehmedî Xanî Bîsmillahî-r Rehmanî- r Rehîm we bîhî neste’în وبه نستعين هذا كتاب نوبار احمد خانى بسم الله الرحمن الرحيم”*

Beşa Bingheîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 serenav hene. Ji wereqa yekem û rûpela duyem ango milê çepê dest pê dike heya wereqa 10an rûpela yekem ango milê rastê didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava *“فى بيان الإيمان”* dest pê dike. Beşa duyem bi sernava *“فى بيان الإسلام”* dest pê dike.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh serenavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dîke. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hin beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin bi murekkeba sor. Lê di sernavên hin beşan de yan navê kêşê daye yan jî cureyê wê nîşan daye ango herdu bi hev re nenivîsiye. Yê ku bi vî şiklî ne; beşa 8an (wr. 7b – r. 12), beşa 9an (wr. 8a – r.13), beşa 10an (wr. 9a – r.15), beşa 11an (wr. 9b - 16), beşa 13an (wr. 10b – r. 18) in. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê serenav û kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Mekfûfi'l-Mehzûf

Heta tu dewr û dersan nekî tîkrar û mesrûf***di dunyayê tu nabî*

ne meşhûr û ne me'rûf* Mefailun Feûlun Mefailun Feûlun

*çi xweş wezn e bibîtin***hezec mekfûf û mehzûf***

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyi'l-Mecnûn

*Perde ku rabin ji ber arizê dilistan e xoş***dil ji xeman ku bîte der*

** bilbilê gulistan e xoş*Mufteilun Mefailun Mufteilun Mefailun

*behra recez ku xebn û tey**ger bibitin rewane xweş*

el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf

*Arifê ku bi qencîyî me'rûfî bit*dê helîm û sabir û mewqûfî bit*

Failatun Failatun Failatun

*wezn e ev e hîna remel mehzûqe bit*dê helîm û sabir û mewqûfe bit*

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim

*Ger dê te meqsûdek hebî*lazim divê lê bî bilez*xesma te me'bûdek hebî*emrê*wî da daîm bibe*

Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun

*salim musemmen her ev e*ey talib û behra recez*

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel

*her çî bi ilmê cehl kir mubeddel*sifrîyê xwe kir wî bi zîr mukellel**

Mustefilatun Mustefilatun

behra recez bo çi ye xweş mureffel

el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb

*Ey tu yê ku kibr daîm*te ji bo xwe kiriye merkeb*ewwl tu bê bike yê *paşê**bigêre merkeb*

Mefûlu Failatun Mefûlu Failatun

*xweş wezn e*bê melal e*ger bit mezari' ehzeb*

el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen

*Şêxî, softî*keramet*ilm e xwendin*'emel*xelwet e hucre*terîqat e*şerîet bê xelet*

Failatun Failatun Failatun Failatun

*xweş tu vê behrê bixûn*lewra ke xweş çûne remel*

*Ger te divêtin*bibî mîr, ser û muteber*kizb û xilafê mebêj*ger te dikîn*ker bi ker*

Mufteilun Failun Mufteilun Failun

*Metwîy ye behra besît e*Îlê bike carek nezer*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
*Herçî ku ji dunyayê*berdaşte damen bû*bê şubhe*di nêv amê*evraşte gerden bû*wezna
hezeca ehzeb*ev renge musemmen bû*
*Ger te divêtin ku beraber nebitin*kes bi te ra*ilmê bixwîn*hem 'emelî tu bike sin'et**ji xwe
ra Ev receza metwîy ye Muftailun Muftailun Muftailun Muftailun
*ev receza metwîy ye*da qenc bizanî tu bira*
*Her çî kesê 'ilmekî*qenc xwendiyê*dewlet e ger wî*bi esil zanîye*
Muftailun Failun Muftailun Failun
*behra serî'e*çi ye xweş metwîy ye*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimî'l-Musemmen
*di fesla nûbeharê*digel dilberê biçî geştê*ji ew xweştir 'umr nabit*li min ew hal*qewî xweş
tê* Mefailun Mefailun Mefailun Mefailun
*hezec salim musemmen bû*li teb'an xweş muneqqeş tê*
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
*muellim bila dil wekî ber bitin*divêtin ku şagird*dilber bitin*teqarib xweş e*ger muqesser
bitin*

Di naveroka destnivîsê de di (wr. 3b – r. 4) û (wr. 4a – r. 5) de peyvên kurdî erebî yên hevmane bi nimreyan hatine destnîşankirin. Ev nimre bi murekkeba sor, di binê peyvên de di navbera 1 ta 9 diguherin. Weku mînak: (wr. 3b – r. 4) *“*jin merat û zewcet û nîsa**walid bab*walide da**”* di binê jin, merat, zewcet û nîsa de ji ber ku di heman komê de cih digirin bi reqema 4an di bin de hatine îşaretkirin, walid û bab ji ber ku komeke din in ew jî bi reqema 1ê hatine îşaretkirin û weku din walide û da jî di komeke cuda de bi reqema 2 hatine îşaretkirin. Ev rêbaza îşaretkirina reqeman ji bo peyv neyên tevlihevkerin hatiye danîn û di vê destnivîsê de bi tenê di van herdu wereqên diyarkirî de hene.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe û di bin du serenavan de di dawiya destnivîsê de ye. Ji 72 rêzan an jî ji 71 beytan pêk tê. Ji nivê wereqa (12b) dest pê dike heya dawiya wereqa (14)an dewam dike.

Serenava Yekem: Her çiqas ev berhem eşkere xuya ye ku Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî ye jî di serenava ewil de ji aliyê mustensix ve ev gotin hatine nivîsîn: *“Haza Beytun Nûbara Ehmedî Bîsmîllahî-r Rehmanî- r Rehîm Xanî”*

Serenava Duyem: Di wereqa (14a)yê de weku serenavek bi nivîsa sor hatiye nivîsîn û bi vî şiklî ye: *“Bêjim te fuzela û eshabêd resûl * Bi can biked bawer bi dil ke qebûl”*

Destpêka Berhemê: (wr.12b – r. 22)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab *Dihî gote min hativî bê hîcab*

Dawiya Berhemê: (wr.14b – r. 26)

*Min û cumle ummeta Mustefa * bibî cennetê tabî'ê Mustefa*

Arşîv No: Kurd 22

Zimanê Destnivîsê: Kurdî û Erebi

Navê Nivîskar: Ehmed Efendî Xanî

Navê Berhemê: (Li ser berga ewil ji hundur ve) [wr.1]

Bi Erebî: Haza Kîtab Nûbehar (هذا كتاب نوبهار)

Bi Frensî: Noubehar vulguirement del noubar

Navê Mustensix: Mehmûd Efendî Bayezîdî

Qeyda Temetê: (wr. 71 - r. 139) "تمت كتاب نوبهار احمد افندی خانی؟... الفقير محمود" 1274 [Aui de luire de noubehar d' ahmad Effendi Khani, - copie eb aététiré Par le favour Mahmoud Effendi

Bayazidi pour M'Jaba Concul De Russie à Erzeroum l'an 1274]

Dîroka Îstinsaxkirinê: Hîcrî Qemerî 1274 û Mîladî 1858.

Zanyariyên zehriyeyê ji aliyê hundur ve: (wr. 1b – r. 1) Haza Kîtab Nûbehar Ehmed Efendî Xanî 1274 / هذا كتاب نوبهار احمد افندی خانی / 1274 [Noubehar, vulguirement del noubar, par Ahmad Effendi Khani (copie' en 1274)]

Zanyariyên di dawiya nusxeyê de: (wr. 71 – r. 139) Qeyda temetê bi zimanê erebî û frensî hatiye nivîsîn û bi zimanê frensî der barê Mela Mehmûdê Bayezîdî de zanyariyeke kurt hatiye dayîn û bi vî şiklî ye:

Temmet kitab Nûbehar Ehmed Efendî Xanî

...? ²⁹ el- feqîr Mehmûd Efendî Bayezîdî

Lî-eclî Mösyö Jaba Qonsolî Rûsî

...? Rûsî Erzrûm

Senne 1274/1858

fin du livre de noubehar d' ahmad

Effendi Khani, - copie en a été tiré

Par le fakir Mahmoud Effendi

Bayazidi pour M'Jaba Concul

De Russie à Erzeroum l'an 1274

M. Mellah Mahmoud Bazidi qui prit

Plus tard le nom de Mahmoud Effendi,

sachant mon départ d'Erzeroum contre

son principe, signa ce manuscrit qu'il a copié

pour me le donner en souvenir et comme marque

de sa reconnaissance³⁰

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê şîneke girtî û tarî ye û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin. Rûpelên piştî berga ewil û dawî jî kaxezên reng şîn in.

29 Ev îşaret tîn wê wateyê ku me ev der nikaribûye bixwînin.

30 Maneya wê: "Mela Mehmûdê Bazîdî ku piştî navê Mehmûd Efendî li xwe girtî dizanibû ku ez Erziromê terk dikim, her çiqas li dijî prensîbên xwe be jî ev destnivîsa ku kopî kiribû ji bo min weku diyarî û nîşaneyê hurmetê îmze kiriye."

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke spî û şefaf e. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 72 wereqan pêk tê.

Jimara Rûpelan: Wereqa yekem ne tê de bi tevahî ji 142 rûpelan pêk hatiye. Di wereqan de rûpelên rastê nivîsandiye û rûpelên çepê vala ne. Bi tenê di (wr. 8 – r. 13-14), (wr. 63 – r. 123-124) û (wr. 72 – r. 141-142) de her du alî jî vala ne û ji bilî hejmara rûpelan tu nivîs tê de tune. Di wereqan de li milê rastê li quncikê jor û destê rastê û li milê çepê jî li quncikê jor û destê çepê hejmarên rûpelan hatine danîn. Weku din tenê di rûpelên milên çepê yê wereqan de bi reqemên ereba rojavayî hejmara rûpelan hatine danîn û mîna ku me berê jî got vala ne. Dibe ku A. Jaba xwestibe li wir hin şerh an jî wergerên bi zimanê din dayne lê wisa xuya ye ku neghiştîye.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 562 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 7 heya 10an diguhere. Lê piranî di her rûpelekê de 8 rêz hatiye bikaranîn.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernav û jimarekirina peyvên bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 15x20 cm

Zanyariyên Derkenarê:

(wr. 51 – r. 99) Di vê rûpelê de ji bo deşîfrasyona tarîxa nivîsandina berhemê, gotinên ku Ehedmedî Xanî gotiye, mustensix jî wergerandiye erebî. Ji bo mînak gotina serî: *“Bifkire kitêba sanî”* wiha wergerandiye erebî: *“أي الألف الثاني”* û gotinên din jî bi heman awayî di derkenarê de hatiye wergerandin bo erebî.

Destpêka Nûsxe: (wr. 2 – r. 1)

Mebdeê her 'ilmek e navê 'elîm * hemd û sena û şukranî *

Ji boy Xaliq * Rehmanî *

Dawiya Nûsxe: (wr. 70 – r. 137)

*Min û cumle ummeta *Mustefa *

Bibî cennetê tabî'ê Mustefa*

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû'eyek e û tê de du berhem hene berhema yekem *Nûbehara Ehedmedî Xanî* ye û ya duyem jî *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşek û du serenavan pêk tê. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 18 serenavan pêk tê.

Berhema Yekem Nûbihara Ehedmedî Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Ji wereqa duyem dest pê dika heya wereqa çarem. Serenaveke vê beşê heye ku ew jî bi zimanê erebî ye û wiha ye: *“Haza Kîtab Nûbara Ehedmedî Xanî we bîhî neste’in”* هذا كتاب نوبار احمد خاني وبه نستعين

Beşa Bingehîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 serenav hene. Ji wereqa

4an û rûpela 5an heya wereqa 49an rûpela 95an didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava “*فى بيان الإسلام*” dest pê dike. Beşa duyem bi sernava “*فى بيان الإيمان*” dest pê dike. Piştî beşa duyem di (wr. 51 – r. 99)an de qismê tarîxa nivîsandina kitêbê cih digire.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh serenavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dike. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hin beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin bi murekkeba sor. Lê di sernavên hin beşan de yan navê kêşê daye yan jî cureyê wê nîşan daye ango herdu bi hev re nenivîsiye. Yên ku bi vî şiklî ne; beşa 6an (wr. 17 – r. 31), beşa 8an (wr. 22 – r. 41 / wr. 23 – r. 43), beşa 9an (wr. 26 – r.49), beşa 10an (wr. 28 – r. 53), beşa 11an (wr. 30 – r. 57 / wr. 31 – r. 59), beşa 13an (wr. 38 – r. 73) in. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê sernav û kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Mekfûfi'l-Mehzûf
Heta tu dewr û dersan*nekî tîkrar û mesrûf***
Di dunyayê tu nabî*ne meşhûr û ne me'rûf***
Mefaîlun Feûlun Mefaîlun Feûlun
Çi xweş wezn e bibîtin*hezec mekfûf û mehzûf***
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyi'l-Mecnûn
Perde ku rabin ji ber ariz*dilistan e xoş***
Dil ji xeman ku bîte der*bilbilê gulistan e xoş*
Muftailun Mefailun Muftailun Mefailun
Behra recez ku xebn û tey***ger bibitin rewane xweş*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf
Arifê ku bi qencîyî me'rûf bit*
Dê helîm û sabir û mewqûf bit*
Failatun Failatun Failatun
Wezn ev e hîna remel mehzûf bit*dê helîm û sabir û mewqûf bit*
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim
Ger dê te meqsûdek hebî***lazim dibî lê bî bilez*
Xesma te me'bûdek hebî***daîm di emrî da bibez*
Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun
Salim musemmen her ev e***ey talibî behra recez*
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel
Her çî bi ilmê cehl kir mubeddel***sifrîyê xwe kir wî bi zîr mukellel*
Mustefilatun Mustefilatun
*behra recez bo çî ye***xweş mureffel***
el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb
Ey tu yê ku kibr daîm te ji bo xwe kiriye merkeb***
Ewwel tu b ê bike y ê paşî*bigîr merkeb*

Xweş wezn bê melal e ger bit muzari' ehzeb*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen
Şêxî, sofitî, keramet 'ilm e*xwendin 'emel***
Xelwet e hucre terîqat e*şerî'et bê xelet*
Failatun Failatun Failatun Failatun
Xweş tu vê behrê bixûn***lewra ku xweş çûne remel*
Ger te divîtin ku bibî mîr, ser û muteber***
Kizb û xilafî mebêj ger te dikin ker bi ker***
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
Metwîy ye behra besît***lê bike carek nezer*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
Herçî ku ji dunyayê*berdaşte damen bû*bê şubhe di nêv amê evraşte gerden bû*
Wezna hezeca ehzeb***ev renga musemmen bû***
Ger te divîtin ku beraber nebitin kes*bi te ra***
'ilmê bixwûn hem 'emelî tu bike*sin'et ji xwe ra*
Mufteilun Mufteilun Mufteilun Mufteilun
Ev receza metwîy ye da qenc bizanî tu bira***
*Her çî kesê 'ilmekî*qenc xwendî***
Dewlet e ger wî*bi esil zanîye*
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
*behra serî'e*çi xweş metwîy ye***
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimi'l-Musemmen
Di fesla nûbeharê*digel dilberê biçî geştê*
Ji ew xweştir 'umr nabit*li min ew hal qewî xweş tê*
Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun
Hezec salim musemmen bû*li teb'an xweş muneqqeş tê*
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
Muellim bila dil wekî ber bitin*divêtin ku şagird dilber bitin*teqarib xweş e*ger muqesser bitin*

Di naveroka destnivîsê de ji beşa duyem ango ji (wr. 7 – r. 11)an heya beşa sêzdehan ango (wr. 48 – r. 93) an peyvên kurdî û erebî yê hevmane bi heman nimreyan weku komekê hatine destnîşankirin. Ev nimre bi murekkeba sor, di binê peyvan de di navbera 1 ta 9 diguherin. Weku mînak: (wr.47 – r.91)

“ ‘eleyke li ser te* ‘eleyye li min*
‘eleyh li ser wî***minnî ji min*”

peyvên “‘eleyke” û “li ser te” bi reqema 1ê ji bin ve bi murekkeba sor hatine îşaretkirin, peyvên “ ‘eleyye” û “li min” bi reqema 2yan, peyvên “ ‘eleyh” û “li ser wî” bi reqema 3yan, peyvên “minnî” û “ji min” bi reqema 4an hatine îşaretkirin. Ev rêbaz di beşên qalkirî de hatiye tetbîqkirin û ji bo ku peyv neyên tevlihevkerin hatiye danîn û di vê destnivîsê de di beşa yekem de ji bilî reqa-

mên 1 û 9ê hejmarên cuda hatine bikaranîn. Bi rastî di (wr. 33 – r. 63)yan de jî hejmarên cuda hene. Îcar di van her du deran de jî armanca vê cudahiye ew e ku di wir de bi nivîsê hejmar hatine nivîsandin û bi awayekî reqamî jî di bin wan de hatine îşaretkirin. Mesela di (wr. 6 – r. 9)an de dibêje: “*ji şêstan pêncih sê*borî di Mekkeyê da**” di binê şêstan de 60 û di binê pêncî û sêyan de jî hejmara 53 weku îşaret hatiye danîn. Di (wr. 33 – r. 63)yan de jî dema ku jimareyên erebî û kurdî berawird dike wiha dibêje: “*sed miat* û elf hezar ey ciwan*****” di vir de jî di binê peyvên “*sed*” û “*miat*”ê de hejmara 100 û di binê peyvên “*elf*” û “*hezar*”ê de jî hejmara 1000ê hatiye danîn.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe û di bin du serenavan de di dawiya destnivîsê de ye. Ji 143 rêzan ango ji 71 beytan pêk tê. Ji wereqa 52yan ji rûpela 101an dest pê dike

Serenava Yekem: Di vê destnivîsê de ji ya berî xwe zelaltir nîşan daye ku ev berhem eqîdeya îmanê ye û serenav bi vî şiklî ye: “Haza Beytun Nûbehara Ehmedî Xanî. Fi’l-‘Eqa’id”

Serenava Duyem: Di wereqa 65an û rûpela 137an de weku serenavek bi nivîsa sor hatiye nivîsîn û bi vî şiklî ye: “Bibêjim te fuzela û eshabê resûl * Bi can bike bawer bi dil ke qebûl”

Destpêka Berhemê: (wr.52 – r. 101)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab *Dihî gote min hativî bê hîcab*

Dawiya Berhemê: (wr.70 – r. 137)

*Min û cumle ummeta *Mustefa *

Bibî cennetê tabî’ê Mustefa*

Arşîv No: Kurd 47

Zimanê Destnivîsê: Kurdî, Erebi û Frensî

Navê Nivîskar: Ehmedê Xanî

Navê Berhemê: (Li ser berga ewil ji hundur ve) [wr.1]

Bi Erebi: Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî

(احمدى خانى هذا كتاب نوبار)

Bi Frensî: Noubar par Ahmed Khani

Navê Mustensix: Nehatiye nivîsandin.

Qeyda Temetê: (wr. 19 - r. 34) “Temmet Kîtabun Nezmiyetten Nûbihar Ehmedî Xanî Neww-erellahû Qebrehû we Ce’ele’l-Cennete Meswahû Allahûmexfir lina we Lehûm amîn amîn amîn / ”*مثنوا اللهم اغفر لنا و لهم آمين آمين آمين كتاب نظميته نوبهار احمد خانى نور الله قبره و جعل الجنة تمت*”

Dîroka Îstinsaxkirinê: Nehatiye eşkerekirin.

Zanyariyên zehriyê ji aliyê hundur ve: (wr. 1b) Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî / هذا كتاب نوبار / احمدى خانى [Noubehar par Ahmed Khani], [notes et explications à la marge en français sont faites par Auguste Jaba.]

Zanyariyên di dawiya nusxeyê de: (wr. 20) ev wereq di dawiya nusxeyê de cih digire û agahi-yên tê de bi frensî ye û qala destnivîsê dike. Lêbelê ne weku berga paşî dixuye ne jî weku rûpelek ji kitêbê. Di binê rûpelê de bi reqemên romayê “1” hatiye nivîsîn. Yanî tam ne dîyar ev rûpel di ku derê pirtûkê de cih digire û zanyariyên li ser bi zimanê frensî wiha hatiye nivîsîn:

No 47.

Noubar autrement

Noubehar

par

Ahmed Khani

à l'usage de la

jeunesse Kurde,

ce manuscrit acquiert un

certain prix à cause des

notes et explications en

français, faites à la

marge sur chaque page

par Auguste Jaba.³¹

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê zer e û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin.

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke spî ye.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 22 wereqan pêk tê.

Jimara Rûpelan: Bi tevahî ji 41 rûpelan pêk hatiye. Her du wereqên dawî ku ji kitêbê cuda ne di 4 rûpelan de cih girtiye. Ji aliyê hundur ve di bergê ewil de (wr. 1a) rûpelek û di dawiya kitêbê de (wr. 19a – r. 34) vala ne. Di (wr. 20)an de bi tenê rûpelek heye. Weku din naveroka berhemê di 34 rûpelan de hatiye danîn. Di wereqan de li milê rastê li quncikê jor û destê rastê û li milê çepê jî li quncikê jor û destê çepê hejmarên rûpelan bi reqemên erebî yên rojhilatî hatine danîn. Weku din tenê di rûpelên milên çepê yên wereqan de bi reqemên erebî yên rojavayî hejmara rûpelan hatine danîn.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin. Ji bilî her du wereqên dawî (wr. 21 û wr. 22) ku ew jî weku lîsteyeke peyvane ku bi frensî, kurdiya latînî û kurdiya erebî di sê stûnan de hatine berawirdkirin.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 660 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 17 heya 22an diguhere.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernavên beşan bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 13x20 cm

Zanyariyên Derkenarê:

Di vê destnivîsê de ji bilî (wr. 1, 20, 21, 22) di hemû wereqên din de li derkenarê hin nîşe û şîrove hatine danîn. Ev nîşe û şîrove bi zimanê frensî û kurdiya latînî ji aliyê Auguste Jaba ve hatine nivîsîn. Her çiqas tevlihev be jî mirov pê derdixe ku kêma û zêde li beramberî her beytekê ev nîşe hatine danîn. Weku mînak: (wr. 4 – r. 5) di vê rûpelê de di malika serî de li ser lêkera “تنىله” nîşeyek li jora bergê bi kurdiya latînî û frensî daniye ku ew jî wiha ye: “ *imp. helinit inf hilanin, le ser choubki, comme, à l'istar d'un mail -*” bi vî şiklî di vê destnivîsê pir zêde şîrove û nîşe hene li derkenarê.

31 Maneya wê: “Nûbar an jî Nûbehar ku ji aliyê Ehmedê Xanî ve bo îstifadeya xortên kurdan. Ev destnivîs bi qedir û qîmet e. Lewra li ser haşiyeya her rûpelek şîroveya fransî ya Auguste Jaba heye.”

Destpêka Nûsxejê: (wr. 2 – r. 1)

Bîsmîllahî-r Rehmanî- r Rehîm
Mebdeê her 'ilmekî navê 'elîm

Dawiya Nûsxejê: (wr. 70 – r. 137)

Min û cumle ummeta Mustefa
Bibî cennetê tabî'ê Mustefa

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû'eyek e û tê de sê berhem hene berhema yekem *Nûbehara Ehmedî Xanî* ye û ya duyem *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye û ya sêyem jî ferhengek e ku bi îhtîmaleke mezin ji aliyê Jaba ve weku ferhengoka destnivîsê hatiye amadekirin. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşekê pêk tê û weku du serenav ji hev cuda nebûye. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 17 beşan û serenavên pêk tê. Ji bilî van beşan di wereqên (21) û (2106)an de weku ferhengeke Kurdî-Fransî hatiye amadekirin.

Berhema Yekem Ango Nûbihara Ehmedê Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Ji wereqa duyem dest pê dike û destpêka wê wiha ye: “*Bîsmîllahî-r Rehmanî-r Rehîm * Mebdeê her 'ilmekî navê 'elîm*”.

Beşa Bingehîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 serenav hene. Ji wereqa 3an û rûpela 2yan heya wereqa 14an rûpela 25an didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava “*اركان الإسلام في بيان*” dest pê dike. Beşa duyem bi sernava “*في بيان الإيمان*” dest pê dike. Piştî beşa duyem di (wr. 15 – r. 26)an de qismê tarîxa nivîsandina kitêbê cih digire.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh serenavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dike. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hemû beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin. Hin serenav bi murekeba sor hatine nivîsandin û hin ji wan jî bi tenê bi xetê sor cihên wan hatine destnîşankirin ango sernav bixwe bi murekeba reş hatine nivîsandin. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê; serenav, kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezec
el-Mekfûfi'l-Mehzûf
Heta tû dewr û dersan
nekî tekrar û mesrûf
Di dunyayê tu nabî
ne me'rûf û ne meşhûr
Mefaîlun Feûlun Mefaîlun Feûlun
Çi xweş wezn e bibîtin
hezec mekfûf û mehzûf
el-Qit'e fi Behri'r-Recez
el-Metwîyyi'l-Mecnûn

Perde ku rabin ji ber arizi dilistan e xoş
Dil ji xeman ku bête der bilbilê gulistan e xoş
Mufteulun Mefailun Mufteulun Mefailun
Behra recez ku xebn û tey ger bibîtin rewane xoş
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf
Arifê ku bi qencîyê me'rûf bit
Dê helîm û sabir û mewqûf bit
Failatun Failatun Failat
Wezn ev e hîna remel mehzûf bit
El-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim
Ger dê te meqsûdek hebî lazim devî lê bî bilez
Xasima te me'bûdek hebî di emrî wî da daîm bibe
Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun
Salim musemmen her ev e ey talibê behra recez
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel
Her çî bi ilmê cehl kir mubeddel
Sifrîyê xo kir wî bi zîr mukellel
Mustefilatun Mustefilatun
Behra recez bo çî ye xoş mureffel
el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb
Ey tu yê ku kibr daîm te ji bo xo kiriye murekkeb
Ewwel tu bê bike yê paşî bikîre merkeb
Mefûlun Failatun Mefûlun Failatun
Xoş wezn e bê melak e ger bit muzari' ehzeb*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen
Şêx û sofitî keramet 'ilm e xwendin 'emel
Xelwat e hucre terîqat e şerî'et bê xelet
Failatun Failatun Failatun Failatun
Xoş tu vê behrê bixûn lewra ku xoş çûne remel
el-Qit'e fi Behri'l-Besîti'l-Metwîyyu
Ger te divîtin ku bibî mîr ser û muteber
Kizb xilaf mebêj ger te bikin ker bi ker
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
Metwîyy e behra besît lê bike carik nezer
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
Herçî ku ji dunyayê berdaşite damen bû
Bê şubhe di nêv amê evraşte gerden bû
Mefûlun Mefailun Mefûlun Mefailun
Wezna hezeca ehzeb ev renga musemmen bû
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyu
Ger te divîtin ku beraber nebitin kes bi te ra
'ilmê bixwûn hem 'emelî tu bike sin'et ji xwe ra
Mufteilun Mufteilun Mufteilun Mufteilun
Ev receza metwîyy e da qenc bizanî tu bira
el-Qit'e fi Behri's-Serî'i'l-Metwîyyu

Her çî kesê 'ilmekî qenc xwendîye
Dewlet e ger wî bi esil zanîye
Mufteilun Mufteilun Failun
Behr e serî'e çî xoş metwiyy e
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimi'l-Musemmen
Di fesla nûbeharê da digel dilberê biçî geştê
Ji ew xweştir 'umr nabit li min ew hal qewî xoş tê
Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun
Hezec salim musemmen bit li teb'an xweş muneqqeş tê
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
Muellim bila dil wekî ber bitin
Divêtin ku şagird dilber bitin
Feûlun Feûlun Feûlun Feûlun
Teqarub xweş e ger muqesser bitin
Di vê nûsxeşê de peyvên kurdî û erebî bi îşaretek an jî bi reqemek ji hev nehatine cudakirin.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe di dawiya destnivîsê de ye. Ji bo vê beşê tu serenav nehatine danîn. Ji 144 rêzan an jî ji 72 beytan pêk tê.

Destpêka Berhemê: (wr.15 – r. 27)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab
Dehî gohte min hativî bê hîcab

Dawiya Berhemê: (wr.19 – r. 34)

Min û cumle ummeta Mustefa
Bibî cennetê tabî'ê Mustefa
Berhema Sêyem (Ferheng)

Di wereqa 21an de rûpelên 54 û 55 ên vê ferhengê cih digirin û di wereqa (21o6)an de jî rûpelên 53 û 56 cih digirin. Lewma wisa dixuye ku ev qîsmeke biçûk a vê ferhengê ye. Her çîqas tiştekî der barê ferhengê de nahatibe diyarkirin jî. Bi ihtîmaleke mezin dibe ku ji aliyê Jaba ve ev beş weku ferhengoka berhemê bi şêwazeke modern hatibe amadekirin.

Destpêka Berhemê: (wr. 21 – r. 54)

sourcils bourou, on dit aussi: bûri, وروب

Dawiya Berhemê: (wr. 21o6 – r. 53)

vrille, tir-bouchon – bourghi, بورغى

بوریری

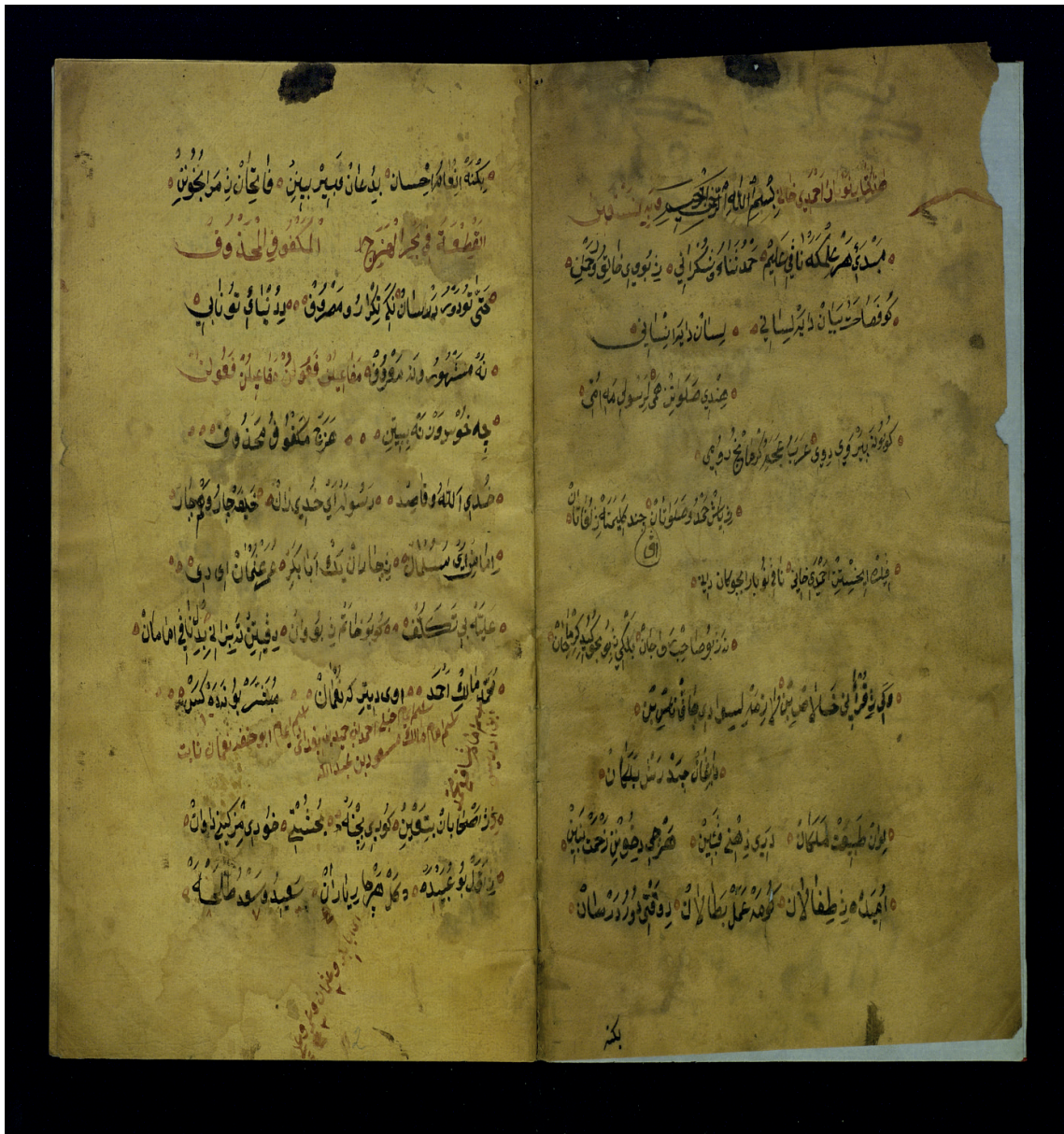
ENCAM

Mirov weku çend gotinên dawî dikare bibêje ku di her sê destnivîsan de jî ne tenê Nûbara Ehmedê Xanî, herwiha du beşên li ser rîknên îslam û îmanê û beşeke serbixwe jî berhema bi

navê Eqîdeya Îmanê di xwe de di hewîne. Yanî bi rêzê Nûbar, rîknên îslamê, rîknên îmanê, Eqîdeya Îmanê di her sê destnivîsan de cih girtine. Di destnivîsa "Kurd 47"an de ji bilî van berhem û beşan qismekî bi qasî du wereqan weku ferheng hatiye amadekirin. Lê ev ferheng ne bi temamî, bi tenê qismekî biçûk jê di nav destnivîsê de ye. Lewma me ev destnivîs weku mecmû'e nîşan dan. Tarîxa îstînsaxkirinê ya "Kurd 21"ê weku mîladî 1850 û ya "Kurd 22"yê weku 1858 û ya "Kurd 47"ê jî ne-hatiye diyarkirin. Lewma ji aliyê kronolojiyê tiştêkî teqez nikare bê gotin. Ji bo ku mirov bizanibe kîjan destnivîs li ber kîjanê hatiye nivîsandin, divê dîroka îstînsaxkirinê û navên mustensixan ji bo hersê destnivîsan hatibe dayîn. Ji ber ku dîrok û nav tam ne zelal û eşkere ne, berawirdkirineke bi wî rengî jî bawer nakim durist be. Belkî mirov bikare bigihêje wê qinaetê ku di nav her sê destnivîsan de ji aliyê temambûna xwe ve, şerhên li ser, eşkerekirina beş û kêşên erûzê ve destnivîsa herî tekûz û xwedî nirx, destnivîsa bi navê "Kurd 47" e.

ÇAVKANÎ

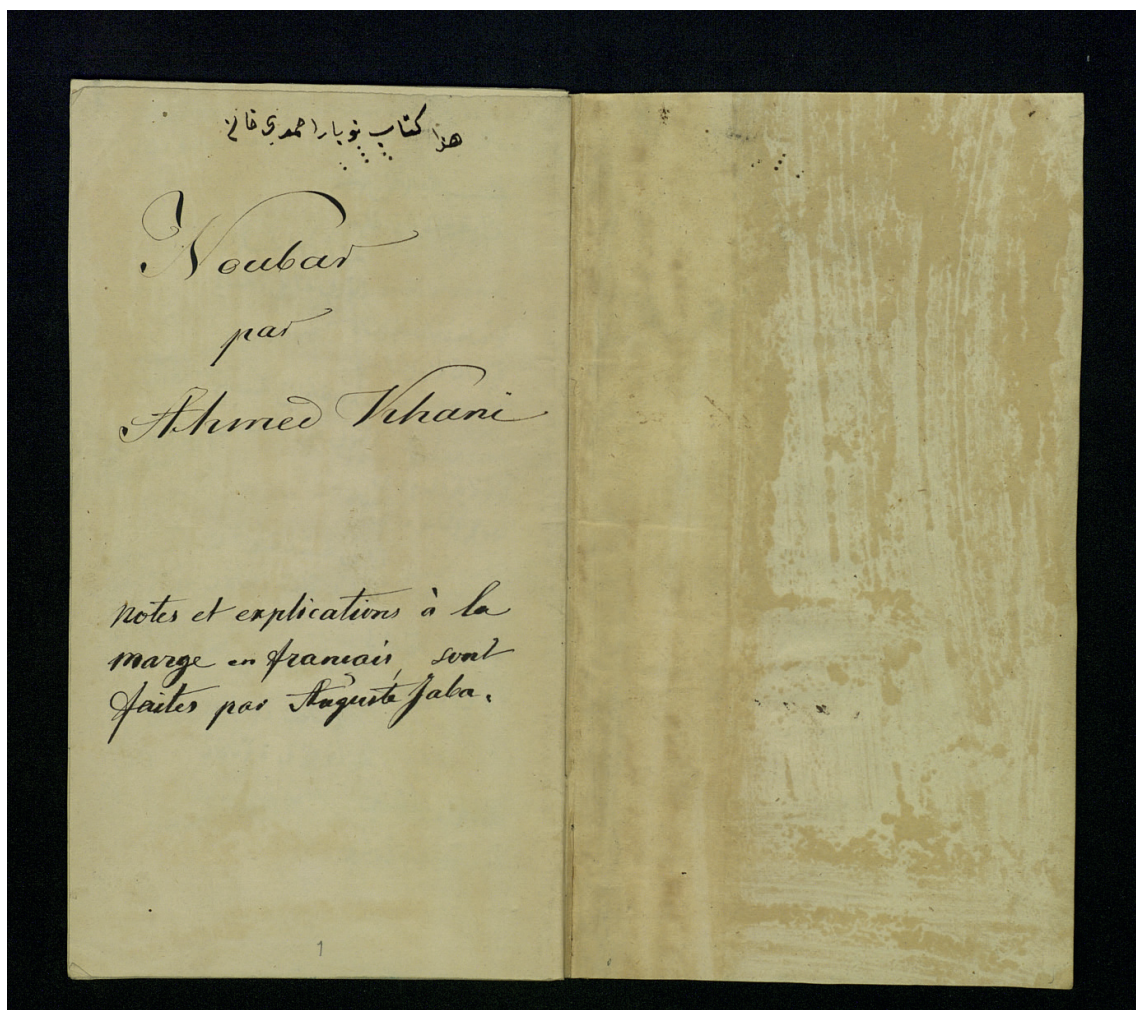
- Adak, Abdurrahman. *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Stenbol: Nûbihar, Çapa 3yem, 2013.
- Avcı, Ziya. "Mele Mehmûdê Bazîdî 1799-1867". *Kovara Bîr*, Hejmar 10, Zivistan (2009), 31-54.
- Aydeniz, Veysel. *Seyyid Şefîk Arvasî*. İstanbul: Nûbihar, 2013.
- Bozarslan, M. Emin. *Yusuf Ziyaeddin Paşa Kürtçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1978.
- Ciwan, Mûrad. "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" *Östersund-Swêd*, 1997.
<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)
- Çelik, Murat. *Adat û Rûsûmûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*. Mardin: Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Masterê ya Çapnebûyî, 2015.
- Ertekin, M. Zahir. "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR)*, Volume: 9, Issue: 1/17 (2017), 89-106.
- Haza Kîtab Nûbehar. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 22, 1a-72b.
- Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 47, 1a-22b.
- Malmisanlı, Mehmet. "Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Sayı: 54 (Haziran 1988).
- Nûbara Ehmedê Xanî. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 21, 1a-15b.
- Pertev, Ramazan. *Ferhenga Kerbelayî: Mîrsad'ul-Etfal/Şahrahê Kûdekan*. Stenbol: Nûbihar, 2012.
- Pîrbal, Ferhad. *Mela Mehmûdê Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*. Hewlêr: Weşanên Aras, 2000.
- Pîrbal, Ferhad. *Kurd Le Dîdî Rohelatnasekanewe*. Silêmanî: Endêşe, 2009.
- Şemrexî, Huseyn. (amd.) *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê-Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*. Stenbol: Nûbihar, 2014.
- Xanî, Ehmedê. *Ferhenga Nûbiharê*. Amd. Perwîz Cîhanî, Ürmiye: Întişarati Selaheddîn Eyyûbî, 1367/1988.
- Xanî, Ehmedê. *Nûbar*. Amd. Zeynelabidin Zinar, İstanbul: Fırat Yayınları, 1992.
- Xanî, Ehmedê. *Nûbihara Biçûkan*. Amd. Huseyn Şemrexî, Stenbol: Nûbihar, 2008.
- Xanî, Ehmedê. "Haza Kîtabun Nûbar". Petersburg: *Zanista Akademiyê ya Petersburgê*, Koleksiyona Alexandre Jaba, Arşiv No: Kurd 47.
- Yıldırım, Kadri. *Nûbehara Biçûkan*. Stenbol: Avesta, 2008.
- Yıldırım, Kadri. *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan*. İstanbul: Avesta, 2014.

Pêvek 1: Ji destnivîsa Kurd 21, wereqa (2a-2b) piştî berga hundur tê ku destpêka berhêmê ye.

Pêvek 2: Ji destnivîsa *Kurd 22*, wereqa (1b) ku bergê hundur e û navên berhemê bi Erebî û Fransî hatiye nivîsîn.

Pêvek 3: Ji destnivîsa Kurd 47, wereqa (1b) ku navê berhemê bi Erebî û Fransî hatiye nivîsîn û herwiha hatîye destnîşankirin ku şerh û îzahatên li derkenarê ji alîyê Auguste Jaba ve hatine kirin.